

Hanna Spasowska-Czarny

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

ORCID: 0000-0003-4000-5837

hanna.spasowska@umcs.pl

Ochrona zwierząt wolno żyjących*

ABSTRAKT

Zwierzęta dzikie funkcjonują w określonych ekosystemach, sprzyjają zachowaniu równowagi biologicznej, a ich prawna ochrona sięga starożytności. Wątpliwości co do charakteru prawnego zwierząt wolno żyjących istniały na długo przed pojawieniem się w polskim prawodawstwie zasady dereifikacji. Judykatura stanęła na stanowisku, że choć zwierzętom nie można odmówić przymiotu dóbr materialnych, nie są one rzeczami. Przyjęcie takiego założenia prowadziło do wniosku, że prawo własności zwierząt nie przysługuje ani państwu, ani żadnemu innemu podmiotowi. Uzasadniano to brakiem możliwości poddania zwierzęcia wolno żyjącego władztwu człowieka. Problematyka prawnej ochrony zwierząt wolno żyjących, stanowiąca część materialnego prawa administracyjnego, uregulowana została w szeregu aktów prawa międzynarodowego, europejskiego i krajowego. Rodzaje i cele ochrony zwierząt wolno żyjących oraz metody ochrony gatunków zagrożonych są zróżnicowane.

Słowa kluczowe: prawna ochrona; zwierzęta wolno żyjące; zwierzęta dzikie; polskie prawodawstwo; dereifikacja; ochrona gatunków zagrożonych

WPROWADZENIE

Cele i treści prawa stanowionego odnoszącego się do ochrony zwierząt zmieniały się na przestrzeni czasu, były kształtowane w odniesieniu do potrzeb człowieka. Początkowo intencja ochrony wybranych gatunków zwierząt płynęła z wierzeń religijnych¹, a potem znaczącą rolę odegrały względy gospodarcze. Pierwsze nakazy i zakazy odnosiły się bowiem do konkretnych gatunków zwierząt i miały na celu zabezpieczenie przywilejów monarchów, którzy byli posiadaczami i użytkownikami przyrody².

* Publikacja została przygotowana w ramach realizacji projektu badawczego pt. „Administracyjnoprawna ochrona zwierząt” („The Administrative Law Model of Animal Protection”), objętego wnioskiem zarejestrowanym w systemie Obsługa Strumieni Finansowania administrowanym przez Ośrodek Przetwarzania Informacji pod nr 2016/23/D/HS5/01820 i przyjętego do finansowania w ramach ogłoszonego przez Narodowe Centrum Nauki konkursu SONATA 12 na podstawie decyzji Dyrektora Narodowego Centrum Nauki w Krakowie z dnia 16 maja 2017 r. (decyzja nr DEC-2016/23/D/HS5/01820, umowa nr UMO-2016/23/D/HS5/01820).

¹ Zob. np. J. Helios, W. Jedlecka, *Zwierzęta w głównych religiach świata*, [w:] *Aspekty prawne, filozoficzne i religijne ochrony roślin i zwierząt – wybrane zagadnienia*, red. J. Helios, W. Jedlecka, A. Ławniczak, Wrocław 2016, s. 51–72; C. Janik, *Status zwierzęcia w głównych systemach religijnych*, [w:] *Status zwierzęcia. Zagadnienia filozoficzne i prawne*, red. T. Gardocka, A. Gruszczyńska, Toruń 2012, s. 77–104; J. Woleński, *Podmiotowość zwierząt w aspekcie filozoficznym*, [w:] *Status zwierzęcia. Zagadnienia...*, s. 11–28; L. Bisgould, *Animals and the Law*, London 2011, s. 15–54.

² Król Bolesław Chrobry zakazał polowań na bobry i wyznaczył do ich pilnowania strażników (bobrowników). Zob. K. Bronowska, *Ochrona środowiska w prawodawstwie polskim – rys historyczny*, „Ochrona Środowiska. Przegląd” 2002, nr 1, s. 46; P. Listos, M. Dylewska, M. Gryzińska, *Rys historyczny prawnych aspektów ochrony weterynaryjnej zwierząt w Polsce*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2017, nr 108, s. 115. Zob. także: W. Radeccki, *Zarys historii prawnej ochrony przyrody w Polsce*, [w:] *Prawne formy ochrony przyrody*, red. J. Sommer, Warszawa 1990, s. 12 i n.; A. Samsonowicz, *Łowiectwo w Polsce Piastów i Jagiellonów*, Wrocław 1991, s. 39 i n.; J. Sobczak, *Ochrona zwierząt w prawie karnym*, [w:] *Status zwierzęcia. Zagadnienia...*, s. 167–168 i literatura tam wskazana; M. Raba, *Karnoprawna ochrona zwierząt łownych*, „Prokuratura i Prawo” 2010, nr 9, s. 151–152 i literatura tam wskazana.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

Relacja człowieka z naturą, a zwłaszcza jego stosunek do zwierząt, stanowi przedmiot rozważań filozoficznych i religijnych od zarania dziejów. Dzikie zwierzęta, stanowiące źródło pożywienia, odgrywały dużą rolę już w czasach prehistorycznych, o czym świadczą liczne naskalne rysunki na całym świecie³.

Poganie wierzyli, że natura jest siłą dominującą nad człowiekiem, w związku z czym otaczali szacunkiem wszystkie żywe istoty. Szczególną rolę przypisywano zwierzętom, których postaci zgodnie z wierzeniami przybierali bogowie⁴. Szacunek oddawany zwierzętom związany był także z wiarą w życie pośmiertne i sądem, któremu poddawano zmarłego, oceniając jego uczynki doczesne, w tym zachowanie wobec istot żywych⁵.

Szacunek oddawany wszystkim żywym stworzeniom związany jest także z wiarą w reinkarnację człowieka, który po śmierci może odrodzić się w ciele zwierzęcia, w zależności od dokonanych za życia uczynków. Człowiek jest uważany przez wyznawców hinduizmu za istotę równą zwierzętom, nieuprzywilejowaną przez bogów, która zobowiązana jest do życia zgodnie z prawami natury⁶. Buddyzm, podobnie jak hinduizm, należy do religii kosmocentrycznych, które utożsamiają Boga z otaczającym światem. Stąd ich wyznawcy charakteryzują się pozytywnym stosunkiem do zwierząt⁷, unikają ich zabijania, otaczają szacunkiem, nie sprawiają im cierpienia⁸. Buddyści postrzegają życie jako jedność, a każde zachowanie człowieka wymierzone przeciwko żywej istocie traktowane jest jako jej naruszenie jedności⁹. Ta moralna zasada (tzw. *ahinsa*) jest wspólna dla buddyzmu, hinduizmu i dżinizmu¹⁰.

Sura, jedna ze świętych ksiąg islamu, jednoznacznie wskazuje na podobieństwo zwierząt do człowieka, co rodzi obowiązek sprawiedliwego traktowania i okazywania im współczucia. Według islamu dobre uczynki wobec zwierząt są doceniane przez Allaha, w związku z czym istnieją zakazy głodzenia czy męczenia zwierząt, zabijania bez potrzeby oraz okaleczania¹¹. Rola człowieka jako boskiego przedstawiciela zobowiązuje go do ochrony wszystkich żywych stworzeń¹².

Trudno oprzeć się wrażeniu, że judaizm sprzecznie reguluje zachowania człowieka wobec zwierząt. Z jednej strony przywiązuje dużą wagę do humanitarnego traktowania zwierząt, z drugiej zaś zezwala na rytualny ubój, który usprawiedliwia możliwością zmycia z siebie grzechów poprzez przekazanie ich zwierzętom ofiarnym. W tradycji żydowskiej zabronione są polowania na zwierzęta oraz organizowanie walk z ich udziałem, kastrowanie lub pozbawianie ich części ciała¹³, lecz wolno wykorzystywać zwierzęta do zaspokajania podstawowych potrzeb człowieka, który znajduje się najwyżej w hierarchii istot żywych¹⁴.

Na filozofii starożytnej wzorowali się myśliciele chrześcijańscy, którzy wykluczyli możliwość posiadania przez zwierzęta nieśmiertelnej duszy i uznali je za istoty pozbawione

³ E. Sakowicz, *Znaczenie zwierząt w religiach świata*, „Forum Teologiczne” 2005, vol. 6, s. 24.

⁴ J. Białocerkiewicz, *Status prawny zwierząt. Prawa zwierząt czy prawna ochrona zwierząt*, Toruń 2005, s. 77.

⁵ Ł. Smaga, *Ochrona humanitarna zwierząt*, Białystok 2010, s. 14.

⁶ E. Sakowicz, *op. cit.*, s. 33.

⁷ J. Białocerkiewicz, *op. cit.*, s. 89.

⁸ *Ibidem*, s. 90.

⁹ E. Sakowicz, *op. cit.*, s. 38.

¹⁰ J. Białocerkiewicz, *op. cit.*, s. 90.

¹¹ *Ibidem*, s. 81.

¹² E. Sakowicz, *op. cit.*, s. 30–31.

¹³ *Ibidem*, s. 28–29.

¹⁴ J. Białocerkiewicz, *op. cit.*, s. 82–83.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

rozumu. Średniowiecze nie przyniosło większych zmian (zob. np. św. Augustyn i św. Tomasz z Akwinu), chociaż wśród niektórych myślicieli tamtego okresu (jak np. biskup Konstantynopola św. Jan Chryzostom Złotousty, św. Franciszek z Asyżu) pojawiały się głosy współczucia dla istot żywych¹⁵. Taka filozofia w sposób zdecydowany wpłynęła na nowożytne poglądy, antropocentryzm dominował także w filozofii I. Kanta i R. Descartesa¹⁶.

Przełom nastąpił wraz z ogłoszeniem teorii ewolucji Darwina. Spór z przedstawicielami myśli chrześcijańskiej trwa do czasów obecnych, ale przyczynił się do powstania w 1892 r. systemu filozoficznego praw zwierząt, którego twórcą był H. Salt¹⁷. Zdecydowany sprzeciw wobec idei kartezjanizmu wyraził także J.-J. Rousseau¹⁸, a za jednego z najwybitniejszych przedstawicieli ruchu ochrony zwierząt uważa się J. Benthama, twórcę utilitaryzmu¹⁹. Jednakże żaden z wymienionych nie traktował zwierząt jako istot społecznych oraz nie odczuwał z nimi więzi emocjonalnej²⁰.

Postrzeganie problematyki zwierząt jako zagadnienia wymagającego objęcia regulacjami prawnymi miało miejsce dopiero na początku XIX w. Narodził się wówczas we Francji humanitaryzm, który przyjął za wartość najwyższą godność ludzką, braterstwo i równość. Postawa humanitarna wymagała szacunku dla człowieka i dążenia do oszczędzenia mu cierpień. W wiekach wcześniejszych wartość życia ludzkiego nie była wysoka, a jeśli ceniono je nisko, to – wobec ugruntowanych przekonań o jego wyższości nad zwierzęciem – trudno by ceniono życie zwierząt. Popularyzacja idei humanitaryzmu doprowadziła do sytuacji, w której rozumowanie dotyczące wyłącznie człowieka przełożyło się na zwierzęta. Humanitaryzm obecnie oznacza nie tylko szacunek dla innych ludzi i minimalizowanie ich cierpień, lecz także odnosi się do wszystkich istot żyjących i stanowi fundament aksjologiczny ochrony zwierząt i odpowiedniego ich traktowania. Zwierzętom przyznano prawo do efektywnej ochrony w każdym aspekcie, gdyż stanowią część środowiska naturalnego, świadczą o jego bogactwie i różnorodności. Troska o zwierzęta stała się zarówno nakazem prawnym, jak i etycznym. W polskiej ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ochronie zwierząt²¹ znajduje to odzwierciedlenie w treści art. 1, który stanowi, że „[z]wierzę, jako istota żyjąca, zdolna do odczuwania cierpienia, nie jest rzeczą. Człowiek jest mu winien poszanowanie, ochronę i opiekę”²².

Wątpliwości co do charakteru prawnego zwierząt wolno żyjących istniały na długo przed pojawieniem się w polskim prawodawstwie zasady dereifikacji. Judykatura stanęła na stanowisku, że choć zwierzętom nie można odmówić przymiotu dóbr materialnych, nie są one rzeczami. Przyjęcie takiego założenia prowadziło do wniosku, że prawo własności zwierząt

¹⁵ Ł. Smaga, *op. cit.*, s. 22–23.

¹⁶ U. Zarosa, *Status moralny zwierząt*, Warszawa 2016, s. 25.

¹⁷ Ł. Smaga, *op. cit.*, s. 25; J. Białocerkiewicz, *op. cit.*, s. 21.

¹⁸ Ł. Smaga, *op. cit.*, s. 35.

¹⁹ *Ibidem*, s. 34.

²⁰ J. Białocerkiewicz, *op. cit.*, s. 26.

²¹ T.j. Dz.U. 2020, poz. 638, dalej: u.o.z.

²² Historia regulacji prawnych dotyczących humanitarnej ochrony zwierząt w Polsce sięga lat 20. XX w. W dniu 22 marca 1928 r. Prezydent RP wydał rozporządzenie o ochronie zwierząt (Dz.U. 1932, nr 42, poz. 417 ze zm.). W art. 1 ustawodawca zakazał znęcania się nad wszelkimi domowymi i oswojonymi zwierzętami i ptactwem oraz zwierzętami i ptactwem dzikim, rybami, płazami, owadami. Zob. A. Habuda, W. Radecki, *Przepisy karne w ustawach o ochronie zwierząt oraz o doświadczeniach na zwierzętach*, „Prokuratura i Prawo” 2008, nr 5, s. 21. Zob. także: M. Stefaniuk, *Environmental Awareness in Polish Society with Respect to Natural Resources and Their Protection (Overview of Survey Research)*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2021, vol. 30(2), s. 357–379.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

nie przysługuje ani państwu, ani żadnemu innemu podmiotowi. Uzasadniano to brakiem możliwości poddania zwierzęcia wolno żyjącego władztwu człowieka²³. Także Sąd Najwyższy kwestionował zaliczenie zwierząt wolno żyjących do kategorii rzeczy i określał je jako „przedmioty materialne (niebędące rzeczami) niczyje”²⁴. Spór co do natury prawnej zwierząt wolno żyjących stracił na aktualności wobec jednoznacznego sformułowania zamieszczonego w art. 1 ust. 1. u.o.z., lecz zapis ten nie rozstrzygnął istoty powyższych wątpliwości²⁵.

METODY BADAWCZE

Wiodącą metodą zastosowaną w artykule jest metoda dogmatyczno-prawna. Posłużyła ona analizie i ocenie regulacji prawnych dotyczących ochrony zwierząt wolno żyjących w Polsce, w tym wprowadzonych podziałów na rodzaje i cele ochrony zwierząt wolno żyjących oraz przewidziane metody ochrony gatunków zagrożonych i sposób realizacji Prawa łowieckiego. Jako narzędzie pomocnicze wykorzystano metodę prawnoteoretyczną, której celem była ocena w świetle teorii prawa administracyjnego obszarowych form ochrony przyrody: parków narodowych, rezerwatów przyrody, parków krajobrazowych, obszarów chronionego krajobrazu czy obszarów Natura 2000, a we współpracy z sąsiednimi państwami także przygranicznych obszarów cennych pod względem przyrodniczym w celu ich wspólnej ochrony.

1. Zwierzęta wolno żyjące (dzikie) i prawne podstawy ich ochrony

Zgodnie z definicją z art. 4 pkt 21 u.o.z. zwierzętami wolno żyjącymi (dzikimi) są zwierzęta nieudomowione żyjące w warunkach niezależnych od człowieka. Są to zarówno zwierzęta rodzime żyjące w stanie naturalnej swobody, jak i obce (np. gatunki migrujące). W. Radecki dzieli zwierzęta wolno żyjące na zwierzęta łowne, zwierzęta pozostające pod ochroną gatunkową i inne zwierzęta dzikie²⁶.

Zwierzęta dzikie funkcjonują w określonych ekosystemach, sprzyjają zachowaniu równowagi biologicznej. Prawna ochrona zwierząt wolno żyjących sięga starożytności. Pierwsze uregulowania obowiązywały już około 2000 lat p.n.e., m.in. w Indiach, Egipcie i Babilonii²⁷. Jednymi z pierwszych aktów prawa międzynarodowego poświęconych gatunkowej ochronie zwierząt w Europie były Konwencja o ochronie lasów i ptaków łownych

²³ M. Goettel, *Sytuacja zwierzęcia w prawie cywilnym*, Warszawa 2013, s. 37–39.

²⁴ J.S. Piątkowski, [w:] *System prawa cywilnego*, t. 2: *Prawo własności i inne prawa rzeczowe*, red. J. Ignatowicz, Wrocław 1977, s. 352–353; S. Grzybowski, [w:] *System Prawa Cywilnego*, t. 1: *Część ogólna*, red. S. Grzybowski, Wrocław 1985, s. 462.

²⁵ Założenia juretycznej koncepcji zwierzęcia przeanalizował M. Goettel (*op. cit.*, s. 41–42).

²⁶ W. Radecki, *Ustawy o ochronie zwierząt. Komentarz*, Warszawa 2015, s. 31. Ł. Smaga (*op. cit.*, s. 260) zwraca uwagę, że zwierzętami wolno żyjącymi nie są zwierzęta dziczące. Nie można ich uznać za nieudomowione, ponieważ zdziczenie polega na zmianie warunków aktywności życiowej na niezależne od człowieka. Będą to w dalszym ciągu zwierzęta domowe lub gospodarskie, które przystosowały się do życia na wolności.

²⁷ A. Przyborowska-Klimczak, *Ochrona przyrody. Studium prawnomiędzynarodowe*, Lublin 2004, s. 35 i literatura tam wskazana; G. Grabowska, *Europejskie prawo środowiska*, Warszawa 2001, s. 13.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

z 1781 r.²⁸ oraz Wspólna Deklaracja o ochronie ptaków pożytecznych dla rolnictwa, podpisana 19 marca 1875 r. przez Austro-Węgry i Włochy²⁹.

Do podstawowych dokumentów prawa międzynarodowego chroniącego zwierzęta dziko żyjące należą w szczególności: Deklaracja Narodów Zjednoczonych w sprawie środowiska człowieka, Sztokholm, 16 czerwca 1972 r.³⁰, Konwencja o międzynarodowym handlu dzikimi zwierzętami i roślinami gatunków zagrożonych wyginięciem, sporządzona w Waszyngtonie 3 marca 1973 r. (uzupełniona przez trzy załączniki)³¹, Konwencja o ochronie gatunków wędrownych dzikich zwierząt, sporządzona w Bonn 23 czerwca 1979 r.³²

Uchwalona w 1997 r. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej³³ nie podnosi bezpośrednio problemu odpowiedniego traktowania zwierząt, co nie oznacza, że nie wzmiankuje o potrzebie ochrony środowiska. Normy art. 5 (stwierdzenie, że Rzeczpospolita Polska zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju), art. 74 (wskazuje w ust. 2, że ochrona środowiska jest obowiązkiem władz publicznych, a w ust. 4 zobowiązuje władze publiczne do wspierania obywateli w działalności na rzecz ochrony i poprawy stanu środowiska) czy art. 86 (nakłada na każdego człowieka znajdującego się w zasięgu obowiązywania Konstytucji obowiązek dbałości o stan środowiska i konstytuuje odpowiedzialność za spowodowane przez niego pogorszenie tego stanu) przesądzają o tym, że obowiązek ochrony środowiska obciąża wszystkich obywateli, a ochrona środowiska ma charakter powszechny. Oznacza to, że obowiązki wynikające z obowiązującego prawa ciążą na wszystkich podmiotach i odnoszą się do wszystkich elementów składających się na środowisko, a więc także do zwierząt dzikich³⁴.

Jako członek Unii Europejskiej Polska jest związana konwencjami i umowami, których stroną jest Unia³⁵. W kontekście ochrony zwierząt wolno żyjących warto wspomnieć, że Unia Europejska, Kanada i Rosja zawarły w 1997 r. umowę w sprawie międzynarodowych norm odłowu humanitarnego, która została zatwierdzona decyzją 98/142/WE Rady Unii Europejskiej z dnia 26 stycznia 1998 r. Ponadto Unia Europejska i Kanada oraz Unia Europejska i Stany Zjednoczone przyjęły uzgodnione protokoły – pierwszy zatwierdzony wspomnianą decyzją, a drugi zatwierdzony decyzją 98/487/WE Rady Unii Europejskiej z dnia 13 lipca 1998 r. Umowa reguluje metody odłowu i certyfikacji sideł w zakresie odłowu dzikich zwierząt lądowych i ssaków ziemno-wodnych (wymienionych w załączniku 1 do tej umowy) w odniesieniu do celów zarządzania stanem przyrody, włączając zwalczanie szkodników, a także uzyskiwania futer, skór lub mięsa oraz chwytania ssaków w celu ich ochrony³⁵. W załączniku 1 umowa ustanawia normy metod odłowu ograniczających ruch zwierzęcia oraz me-

²⁸ A. Przyborowska-Klimczak, *op. cit.*, s. 36. Umowę dwustronną podpisali król Francji i książę-biskup Bazylei.

²⁹ Wspólna Deklaracja o ochronie ptaków pożytecznych dla rolnictwa podpisana 19 marca 1875 r. przez Austro-Węgry i Włochy, IPE, vol. 4, s. 1561.

³⁰ Tekst w języku polskim dostępny w: *Wybór dokumentów do nauki prawa międzynarodowego*, oprac. K. Kocot, K. Wolfke, Wrocław-Warszawa 1978, s. 581–558.

³¹ Dz.U. 1991, nr 27, poz. 112.

³² Dz.U. 2003, nr 2, poz. 17. Ochroną gatunkową na mocy przepisów prawa międzynarodowego objęto od tej pory np. foki futerkowe, łososie, ptaki, wieloryby, delfiny. Zob. A. Przyborowska-Klimczak, *op. cit.*, s. 36–40; J. Białocerkiewicz, *op. cit.*, s. 118 i n.

³³ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483).

³⁴ J. Ciechanowicz, *Aktualne problemy prawa ochrony środowiska w Polsce*, „Prawo i Środowisko” 1997, nr 5, s. 25.

³⁵ M. Gabriel-Węglowski, *Przestępstwa przeciwko humanitarnej ochronie zwierząt*, LEX/el. 2009.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

to odłowu polegających na zabijaniu zwierzyny. Dalej wskazuje 19 gatunków zwierząt objętych umową (z tym że umowa może być poszerzona o kolejne gatunki). W dalszej kolejności uregulowane są metody testowania sideł oraz programy badawcze nad normami. Pozostałe załączniki (2–4) zawierają inne uzgodnienia, związane m.in. z arbitrażem między stronami oraz jednostronnymi deklaracjami sygnatariuszy. Podpisane przez Unię Europejską oraz Kanadę i USA protokoły ustanawiają dwustronnie dalsze szczegółowe normy odłowu zwierząt.

Należy również zwrócić uwagę, że zgodnie z rozporządzeniem Rady (EWG) nr 3254/91 z dnia 4 listopada 1991 r. zakazano używania we Wspólnocie najpóźniej z dniem 1 stycznia 1995 r. potrzasków, które zdefiniowano jako urządzenie przeznaczone do unieruchomienia lub schwywania zwierzęcia za pomocą szczęk, które zaciskają się mocno na jednej lub więcej kończynach, uniemożliwiając w ten sposób wycofanie kończyny lub kończyn z pułapki. Powyższy akt zakazał wprowadzania na teren Wspólnoty Europejskiej skór i innych towarów wytwarzanych z niektórych gatunków dzikich zwierząt, pochodzących z państw, w których chwytta się je przy pomocy potrzasków lub metod odłowu niespełniających międzynarodowych norm odłowu humanitarnego³⁶.

Problematyka prawnej ochrony zwierząt stanowiąca część materialnego prawa administracyjnego uregulowana została w szeregu ustaw³⁷. W kontekście ochrony zwierząt wolno żyjących należy wymienić: ustawę z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ochronie zwierząt, ustawę z dnia 13 października 1995 r. – Prawo łowieckie³⁸, ustawę z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody³⁹, ustawę z dnia 29 czerwca 2007 r. o organizacji hodowli i rozrodzie zwierząt gospodarskich⁴⁰, ustawę z dnia 22 czerwca 2001 r. o organizmach genetycznie zmodyfikowanych⁴¹, ustawę z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska⁴², ustawę z dnia 29 stycznia 2004 r. o Inspekcji Weterynaryjnej⁴³, ustawę z dnia 11 marca 2004 r. o ochronie zdrowia zwierząt oraz o zwalczaniu chorób zakaźnych zwierząt⁴⁴, ustawę z dnia 18 grudnia 2003 r. o zakładach leczniczych dla zwierząt⁴⁵, ustawę z dnia 13 kwietnia 2007 r. o zapobieganiu szkodom w środowisku i ich naprawie⁴⁶, ustawę z dnia 19 grudnia 2014 r. o rybołówstwie morskim⁴⁷, ustawę z dnia 18 kwietnia 1985 r. o rybactwie śródlądowym⁴⁸.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ W doktrynie pojawiło się pytanie, czy ustawę o ochronie zwierząt należy traktować jako *lex generalis* (ustawę ogólną) czy też jako ustawę szczególną (*lex specialis*) wobec wymienionych poniżej innych ustaw. A. Habuda i W. Radecki (*op. cit.*, s. 21) twierdzą, że ustawa o ochronie zwierząt jest ustawą ogólną. Przykłady dowodzące takiej tezy można zapewne mnożyć, lecz autorzy ograniczyli się do jednego – jeżeli ustawa rybacka reguluje sprawy wędkowania, to nie można utrzymywać, że ustawa o ochronie zwierząt zabrania wędkowania z powodu zadawania rybom cierpień wynikających z użycia haczyka. A tak należałoby sądzić, gdyby przyjąć, że ustawa o ochronie zwierząt ma wobec ustaw rybackich charakter szczególny. Podobnie J. Helios, W. Jedlecka, *Administracyjnoprawne aspekty ochrony zwierząt*, [w:] *Aspekty prawne, filozoficzne i religijne ochrony...*, s. 81.

³⁸ Dz.U. 2015, poz. 2168, dalej: PrŁ.

³⁹ Dz.U. 2020, poz. 55 ze zm., dalej: u.o.p.

⁴⁰ Dz.U. 2007, nr 133, poz. 921.

⁴¹ Dz.U. 2007, nr 36, poz. 233 ze zm.

⁴² Dz.U. 2019, poz. 1396.

⁴³ Dz.U. 2015, poz. 1482.

⁴⁴ Dz.U. 2014, poz. 29.

⁴⁵ Dz.U. 2015, poz. 1047.

⁴⁶ Dz.U. 2007, nr 75, poz. 493 ze zm.

⁴⁷ Dz.U. 2015, poz. 222.

⁴⁸ Dz.U. 2015, poz. 652.

2. Rodzaje i cele ochrony zwierząt wolno żyjących. Metody ochrony gatunków zagrożonych

Zwierzęta wolno żyjące, których ochrona stanowi przedmiot licznych regulacji prawnych, podlegają trzem kategoriom pieczy i zapewnienia bezpieczeństwa: ochronie gatunkowej, użytkowej i humanitarnej.

Ochrona gatunkowa dotyczy zachowania i utrzymania różnorodności biologicznej. Ma na celu zapewnienie przetrwania rzadkich, endemicznych, podatnych na zagrożenia i zagrożonych wyginięciem gatunków zwierząt, a także ich siedlisk i ostoi, przy czym dla ochrony tych miejsc mogą być wyznaczane strefy ochrony. W ramach ochrony gatunkowej zwierzęta mogą być poddane ochronie ścisłej, czyli wykluczającej całkowicie i trwale ingerencję człowieka, bądź ochronie częściowej, tj. dopuszczającej możliwość redukcji liczebności populacji oraz pozyskiwania osobników⁴⁹. W ogólnym ujęciu celami ochrony gatunkowej są zabezpieczenie gatunków dziko występujących, a zwłaszcza gatunków rzadkich i zagrożonych wyginięciem, oraz zachowanie gatunkowej i genetycznej różnorodności. Dąży się zatem do zagwarantowania trwałości istnienia wszystkich gatunków⁵⁰. Gatunki rzadko występujące to takie, które są zagrożone w swym bycie i liczebności oraz reliktowe gatunki będące pozostałością danej fauny ograniczającej się do niewielkich populacji. Gatunki endemiczne z kolei to takie, które odgrywają znaczącą rolę w historii gatunku oraz zmian jego środowiska i występują na małych powierzchniach. Zagrożone wyginięciem i podatne na zagrożenie wyginięciem są gatunki nadmiernie pozyskiwane i zabijane⁵¹. Gatunki o znaczeniu priorytetowym to gatunki zagrożone, w odniesieniu do których ze względu na zasięg występowania państwa członkowskie Unii Europejskiej ponoszą szczególną odpowiedzialność⁵².

Ochrona użytkowa zwierząt dzikich służy celom użytkowym, związanym z pozyskiwaniem od nich surowców i produktów. Polega na utrzymywaniu zasobów zwierzęcych w formie populacji określonych wielkości i zarządzaniu nimi w sposób pozwalający na zaspokojenie potrzeb ludzi⁵³.

Humanitarna ochrona zwierząt ma na celu przeciwdziałanie znęcaniu się nad nimi oraz zadawaniu im bólu i cierpienia. Określa stosunek człowieka do istot żywych, a także sposób traktowania, postępowania i zachowania wobec zwierząt⁵⁴.

Bardzo intensywna, wręcz rabunkowa, działalność człowieka skutkuje przekształcaniem środowiska przyrodniczego, prowadzi do zakłóceń w funkcjonowaniu ekosystemów i do nieodwracalnych zmian⁵⁵. Stały przyrost liczby ludności i rozwój cywilizacyjny sprawiają, że człowiek zajmuje coraz więcej obszarów stanowiących naturalne środowisko dzikich zwierząt. Aby ochrona zwierząt wolno żyjących była efektywna, musi być kompleksowa – powinna łączyć ochronę populacji z ochroną miejsc ich występowania i sprzyjających im egzysten-

⁴⁹ Zob. art. 46 ust. 1–3 u.o.p.; M. Goettel, *op. cit.*, s. 239–242.

⁵⁰ E. Mazur, *Środowisko przyrodnicze. Zagrożenia, ochrona i kształtowanie*, Szczecin 2004, s. 147–148.

⁵¹ Ł. Smaga, *op. cit.*, s. 98–99.

⁵² Art. 5 ust. 1b u.o.p.

⁵³ S. Mroczkowski, A. Frieske, *Prawna ochrona zwierząt wolno żyjących*, Warszawa 2017, s. 10.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ E.N. Eadie, *Understanding Animal Welfare*, Berlin–Heidelberg 2012, s. 19–31.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

cji. Tylko skoordynowane działania pozwolą utrzymać stabilność ekosystemu, zachować różnorodność biologiczną i ciągłość gatunków.

Wielkość populacji wielu gatunków zwierząt wolno żyjących występujących na terytorium Unii Europejskiej stale się zmniejsza, co stanowi poważne zagrożenie dla środowiska naturalnego i równowagi biologicznej. Dotyczy to zwłaszcza dzikich ptaków, które w dużej mierze należą do gatunków wędrownych. Zostały one uznane przez państwa członkowskie za wspólne dziedzictwo, a ich ochrona jest przykładem współdziałania na rzecz zrównoważonego rozwoju. Kryteria wyznaczania ostoi dla gatunków ptaków zagrożonych wyginięciem precyzuje tzw. dyrektywa ptasia, czyli dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/147/WE z dnia 30 listopada 2009 r. w sprawie ochrony dzikiego ptactwa⁵⁶, która określa kryteria wyznaczania ostoi dla gatunków ptaków zagrożonych wyginięciem. Art. 1 dyrektywy stanowi, że jej celem jest ochrona gatunkowa wszystkich dzikich ptaków występujących na terenie Unii Europejskiej.

Do zwierząt wolno żyjących odnosi się wyjątkowo niewiele przepisów ustawy o ochronie zwierząt. Ustawodawca ogranicza się do art. 21 u.o.z., w którym postuluje zapewnienie im warunków rozwoju i swobodnego bytu, a jego realizacja wydaje się polegać na nieingerowaniu przez człowieka w życie tych zwierząt⁵⁷. Ochronie gatunkowej więcej miejsca poświęca ustawa o ochronie przyrody. Zgodnie z art. 46 ust. 1 u.o.p. ochroną gatunkową obejmuje się okazy gatunków, siedliska⁵⁸ i ostoje⁵⁹ zwierząt.

Gatunki zagrożone można chronić metodą *in situ* lub *ex situ*. Ochrona *in situ* polega na ochronie gatunków w miejscu ich naturalnego występowania (zakaz umyślnego zabijania, okaleczania i chwytania; zakaz transportu, pozyskiwania, przetrzymywania, chowu i hodowli oraz posiadania dzikich zwierząt; zakaz umyślnego niszczenia ich jaj, postaci młodocianych i form rozwojowych, niszczenia siedlisk i ostoi, gniazd, mrowisk, nor, legowisk, żeremi, tam, tarlisk, zimowisk i innych; zakaz wybierania, posiadania i przechowywania jaj i wydmuszek; zakaz preparowania okazów gatunków; zakaz zbywania, nabywania, oferowania do sprzedaży, wymiany, darowizny okazów gatunków; zakaz wwożenia i wywożenia ich za granicę; zakaz umyślnego płoszenia i niepokojenia; zakaz przemieszczania z miejsc regularnego przebywania; zakaz przemieszczania urodzonych i hodowanych w niewoli zwierząt do stanowisk naturalnych)⁶⁰, natomiast *ex situ* – poza nim⁶¹.

Ochrona *in situ* może być realizowana w formie ochrony całorocznej lub okresowej (art. 52 ust. 2 u.o.p.), ochrony ścisłej (czyli poprzez całkowite i trwałe zaniechanie bezpośredniej ingerencji człowieka w stan ekosystemu, tworów, składników przyrody i przebieg procesów przyrodniczych, a także całoroczną ochronę osobników gatunków bez względu na stadium rozwojowe) lub częściowej (dopuszczającej możliwość redukcji liczebności populacji oraz pozyskiwania osobników tych gatunków lub ich części na zasadach określonych w art. 54 u.o.p.).

⁵⁶ Dz.Urz. UE L 20/7, 26.01.2010.

⁵⁷ Ł. Smaga, *op. cit.*, s. 256.

⁵⁸ Zob. art. 5 ust. 17–18 u.o.p.

⁵⁹ Zob. art. 5 ust. 12 u.o.p.

⁶⁰ Art. 52 PrŁ.

⁶¹ Art. 5 ust. 6 i 7 u.o.p. Art. 47 u.o.p. jako formy ochrony *ex situ* wskazuje ogrody zoologiczne i banki genów.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

W celu ochrony dziko żyjących zwierząt, ich siedlisk i ostoi Minister Środowiska określił w drodze rozporządzenia⁶² gatunki zwierząt objętych ochroną ścisłą i częściową, z wyszczególnieniem gatunków wymagających tzw. ochrony czynnej⁶³. W rozporządzeniu określono także m.in. sposoby ochrony gatunków (§ 10) oraz zakazy (§ 6–9).

Organy ochrony przyrody podejmują działania w celu ratowania zagrożonych wyginięciem gatunków roślin, zwierząt i grzybów objętych ochroną gatunkową, polegające na przenoszeniu tych gatunków do innych miejsc, eliminowaniu przyczyn ich zagrożenia, podejmowaniu ochrony *ex situ* oraz tworzeniu warunków do ich rozmnażania. Jeżeli stwierdzone lub przewidywane zmiany w środowisku zagrażają lub mogą zagrażać roślinom, zwierzętom lub grzybom objętym ochroną gatunkową, regionalny dyrektor ochrony środowiska, a na obszarach morskich Generalny Dyrektor Ochrony Środowiska, jest obowiązany, po zasięgnięciu opinii właściwej regionalnej rady ochrony przyrody oraz zarządcy lub właściciela terenu, podjąć działania w celu zapewnienia trwałego zachowania gatunku, jego siedliska lub ostoi, eliminowania przyczyn powstawania zagrożeń oraz poprawy stanu ochrony jego siedliska lub ostoi (art. 60 ust. 1 i 2 u.o.p.).

3. Użytkowanie i ochrona zwierząt łownych

Użytkowanie zwierząt łownych ściśle łączy się z ich szeroko pojętą ochroną prawną. Zgodnie z przepisem art. 1 PrŁ łowiectwo jest jednym z elementów ochrony środowiska przyrodniczego. Zakres tego pojęcia obejmuje zarówno ochronę zwierząt łownych, jak i gospodarowanie zasobami zwierzyny łownej w zgodzie z zasadami ekologii oraz zasadami racjonalnej gospodarki rolnej, leśnej i rybackiej. Wydaje się, że w ten sposób zdefiniowane łowiectwo, będące elementem ochrony środowiska, ugruntowane w praktyce, może spełnić ważną rolę w zrównoważonym rozwoju wszystkich elementów składających się na to środowisko⁶⁴.

Przed łowiectwem stawia się szereg celów. Ma zapewnić ochronę, zachowanie różnorodności i gospodarowanie populacjami, a także ochronę i kształtowanie środowiska przyrodniczego na rzecz poprawy warunków bytowania zwierzyny. Naczelnym organem administracji rządowej w zakresie łowiectwa jest minister właściwy do spraw środowiska, a na terenie województwa w jego imieniu działa samorząd województwa, realizując zadanie z zakresu administracji rządowej.

Zakres ochrony obejmuje zwierzęta łowne, do których zalicza się gatunki wymienione w rozporządzeniu Ministra Środowiska z dnia 11 marca 2005 r. w sprawie ustalenia listy gatunków zwierząt łownych⁶⁵. Zgodnie z jego § 1 pkt 1 zwierzęta łowne dzielą się na zwierzynę grubą (łoś, jelen szlachetny, jelen wschodni [sika], daniel, sarna, dzik i muflon) oraz zwierzynę drobną (lis, jenot, borsuk, kuna leśna, kuna domowa, norka amerykańska, tchórz zwyczajny, szop pracz, piżmak, zając szarak, dziki królik, jarząbek, bażant, kuropatwa, gęś gęgawa,

⁶² Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 16 grudnia 2016 r. w sprawie ochrony gatunkowej zwierząt (Dz.U. 2016, poz. 2183).

⁶³ Ochrona czynna oznacza stosowanie zabiegów ochronnych w celu przywrócenia naturalnego stanu ekosystemów i składników przyrody lub zachowania siedlisk przyrodniczych oraz siedlisk (art. 5 ust. 5 u.o.p.).

⁶⁴ J. Skrocka, A. Szczepański, *Prawo łowieckie. Komentarz*, Warszawa 1998, s. 2.

⁶⁵ Dz.U. 2005, nr 45, poz. 433.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

gęś zbożowa, gęś białoczelna, krzyżówka, cyraneczka, głowienka, czernica, gołąb grzywacz, słonka i łyska).

Art. 2 PrŁ stanowi, że zwierzęta łowne w stanie wolnym, jako dobro ogólnonarodowe, stanowią własność Skarbu Państwa. Natomiast według art. 21 u.o.z. zwierzęta wolno żyjące stanowią dobro ogólnonarodowe i powinny mieć zapewnione warunki rozwoju i swobodnego bytu, z wyjątkiem tych, o których mowa w art. 33a ust. 1. Relacja, w jakiej pozostają zakresy art. 2 PrŁ i art. 21 u.o.z., może budzić pewne wątpliwości. O tym jakie zwierzęta powinno się klasyfikować jako „wolno żyjące (dzikie)”, przesądza treść art. 4 pkt 21 u.o.z., żaden przepis nie definiuje natomiast pojęcia „zwierzęta łowne”. Jednakże ustalenie zakresu tego pojęcia jest możliwe dzięki normom rozporządzenia ministra właściwego do spraw środowiska, wydawanym na podstawie art. 5 PrŁ.

Mogłoby się zatem wydawać, że w aktualnym stanie prawnym pojęcie „zwierzęta łowne w stanie wolnym” jest częścią szerszego pojęcia – „zwierzęta wolno żyjące”. R. Mikosz sygnalizuje, że ta relacja ulega zakłóceniu ze względu na art. 16 ust. 1 PrŁ, który dopuszcza chów i hodowlę zamkniętą bażanta, będącego „zwierzęciem łownym”⁶⁶. W tym wypadku trudno uznać, że chodzi o zwierzę wolno żyjące. Należy zatem przyjąć, że w przypadku zwierząt łownych objętych „chowem i zamkniętą hodowlą” nie znajduje zastosowania reguła wyrażona w art. 2 PrŁ, a kwestię ich własności należy rozpatrywać, odpowiednio stosując zasady ogólne dotyczące własności rzeczy ruchomych⁶⁷.

Jak wskazano wyżej, art. 2 PrŁ stanowi, że zwierzęta łowne w stanie wolnym stanowią własność Skarbu Państwa. Nie jest natomiast jasne, kto jest właścicielem pozostałych zwierząt wolno żyjących, niebędących zwierzętami łownymi. Wątpliwości potęguje zawarte w art. 21 u.o.z. stwierdzenie, że zwierzęta te „stanowią dobro ogólnonarodowe”. Wydaje się, że użycie tego zwrotu samo przez się zupełnie nie wpływa na rozstrzygnięcie stosunków własnościowych. Skoro więc w odniesieniu do tych zwierząt brak przepisu, który wskazywałby podmiot będący ich właścicielem, to wypada uznać, że do momentu ich pozyskania (zawłaszczenia) są one niczyje⁶⁸. Wykładnię tę pośrednio potwierdza treść art. 2 PrŁ, który zwierzęta łowne w stanie wolnym również traktuje jako „dobro ogólnonarodowe”, wskazując jednak zarazem wyraźnie podmiot będący ich właścicielem.

Żaden przepis Prawa łowieckiego nie określa natomiast treści prawa własności przysługującego Skarbowi Państwa na podstawie art. 2 PrŁ. Nieodzowne wydaje się więc sięgnięcie, podobnie jak w przypadku własności wód, do wzorca zawartego w art. 140 Kodeksu cywilnego i uznanie, że własność ta obejmuje uprawnienia do korzystania i rozporządzania. Zakres tych uprawnień został zarazem ukształtowany w szczególny sposób. W istocie

⁶⁶ Chów i hodowla zwierząt łownych są niedozwolone, z wyjątkiem bażanta oraz zwierząt uznanych za gospodarskie na podstawie innych przepisów (art. 16 PrŁ). Dotyczy to np. lisów hodowanych dla celów przemysłu futrzarskiego.

⁶⁷ R. Mikosz, *Prawa do przedmiotów materialnych niebędących rzeczami*, [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 4: *Prawo rzeczowe*, red. E. Gniewek, Warszawa 2007, s. 939 i n.

⁶⁸ Tak też W. Radecki, *Ustawa o ochronie...*, s. 59. Por. M. Bednarek, *Mienie. Komentarz do art. 44–55 Kodeksu cywilnego*, Warszawa 1997, s. 85; E. Skowrońska-Bocian, *Komentarz do Kodeksu cywilnego*, Warszawa 2000, s. 126, 188. Wyjątek w tym zakresie dotyczy ryb i innych organizmów żyjących w wodzie. Te bowiem, zgodnie z art. 13 ust. 1 ustawy z dnia 20 lipca 2017 r. – Prawo wodne (Dz.U. 2018, poz. 2268), stanowią jej pożytki, do pobierania których uprawniony jest właściciel wody. Trzeba również odnotować, że rój pszczół, o którym mowa w art. 182 Kodeksu cywilnego, traktuje się w literaturze jako rzecz zbiorową lub swego rodzaju zbiór rzeczy. Por. S. Rudnicki, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1, Warszawa 1972, s. 232–233.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

rzeczy bowiem „gospodarowanie zasobami zwierząt łownych (zwierzyny)”, będące elementem łowiectwa (gospodarki łowieckiej), podlega bardzo szczegółowej reglamentacji prawnej, a oznaczonym uprawnieniom towarzyszą na ogół obowiązki. Te ostatnie dotyczą w szczególności podejmowania zróżnicowanych zachowań nakierowanych na ochronę zwierząt łownych⁶⁹.

Zasadniczym uprawnieniem składającym się na atrybut „korzystania” wydaje się być prawo pozyskiwania zwierzyny. Wykonywanie tego uprawnienia wymaga spełnienia wielu istotnych warunków, co jest wyraźnie widoczne w zakresie dotyczącym polowania⁷⁰. Również atrybut „rozporządzania” własnością zwierząt łownych w stanie wolnym podlega daleko idącym ograniczeniom wynikającym z Prawa łowieckiego. *De lege lata* rozporządzanie to może bowiem w zasadzie wyłącznie polegać bądź to na wydzierżawianiu obwodów łowieckich⁷¹, bądź na ustanawianiu zarządu takiego obwodu.

Zwierzęta łowne legalnie pozyskuje się w wyniku polowania prowadzonego zgodnie z obowiązującymi regulacjami. Polowanie jest więc sumą dozwolonych prawem czynności w celu wejścia w posiadanie zwierzyny łownej⁷². Uprawnienie do prowadzenia polowania wydaje się być podstawowe, selekcyjne lub sokolnicze⁷³. Na podstawie art. 46d PrŁ odstrzał samców łośi, jeleni, danieli, saren i muflonów podlega ocenie zgodności z zasadami selekcji osobniczej⁷⁴.

Wydawałoby się, że zabicie zwierzęcia podczas polowania należy do najbardziej humanitarnych, odbywa się bowiem z zaskoczenia, strzałem celnym i skutecznym. Niemniej analiza klasyfikacji postrzałów⁷⁵ nakazuje zastanowić się, czy regulacji populacji dzikich zwierząt nie powinno się powierzyć leśnikom, którzy działają skuteczniej. Niehumanitarność zabijania wynika przede wszystkim z wydłużenia procesu umierania⁷⁶. S. Godlewski wskazuje, że często zwierzę rażone kulą myśliwego nie może ani żyć, ani szybko umrzeć. Jest to zatem zabijanie dzikiego zwierzęcia wprawdzie dozwolone ze względu na podmiot, ale wydaje

⁶⁹ R. Mikosz, *op. cit.*, s. 941.

⁷⁰ Por. art. 42 i n. PrŁ oraz rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 27 grudnia 2005 r. w sprawie uprawnień do wykonywania polowania (Dz.U. 2004, nr 264, poz. 2209). Zob. S. Stec, *Prawo wykonywania polowania*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 1997, nr 10, s. 25 i n.

⁷¹ Por. W. Radecki, *Prawo łowieckie. Komentarz*, Warszawa 2005, s. 91 i n.; R. Stec, *Tworzenie obwodów łowieckich. Podstawy prawne*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 2000, nr 10, s. 22 i n.; J. Szachulowicz, *Problematyka prawna dzierżawy obwodów łowieckich*, „Przegląd Sądowy” 2002, nr 4, s. 47 i n.

⁷² S. Mroczkowski, A. Frieske, *op. cit.*, s. 127. Zgodnie z art. 4 ust. 2 PrŁ polowanie obejmuje tropienie, strzelanie z myśliwskiej broni palnej, łowienie sposobami dozwolonymi zwierzyny żywej oraz łowienie za pomocą ptaków łowczych.

⁷³ Zob. rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 18 kwietnia 2005 r. w sprawie warunków i trybu wydawania zezwoleń na łowienie zwierzyny przy użyciu ptaków łowczych (Dz.U. 2005, nr 69, poz. 621).

⁷⁴ Ustalanie kierunków i zasad rozwoju łowiectwa oraz zasad selekcji populacyjnej i osobniczej zwierząt łownych należy do zadań Polskiego Związku Łowieckiego (art. 34 ust. 4 PrŁ).

⁷⁵ S. Godlewski, *Vademecum myśliwego*, Warszawa 1955, s. 186–229. Autor wymienia m.in. strzał na puste, strzał na wątrobę, strzał na żołądek, strzał nerkowy, strzał w ciekę (do ptaków) oraz strzał w nogę. Opisy obrażeń nie pozostawiają wątpliwości, że postrzelone zwierzęta bardzo cierpią.

⁷⁶ Zob. T. Matecki, *Ochrona zwierząt w Polsce*, Warszawa 1949, s. 84. Autor wskazuje, że z humanitarnego punktu widzenia sytuacja, w której strzał myśliwego nie jest „czysty” (celny) i zwierzyna nie ginie natychmiast, jest „nie do tolerowania”. Zauważa, że dużo jest myśliwych, którzy nigdy nie nabędą wprawy w strzelaniu i postuluje „pozbywanie się takich strzelców z grona członków i niedopuszczanie do polowań”.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

się niezgodne z prawem z uwagi na pozbawione humanitaryzmu postępowanie myśliwego (art. 6 ust. 1 u.o.z.)⁷⁷.

Osobna regulacja dotyczy pozyskiwania zwierząt wolno żyjących (dzikich) w celu preparowania ich zwłok. Pozyskiwanie takie wymaga zezwolenia marszałka województwa właściwego ze względu na miejsce wykonywania eksponatów. Marszałek wyda takie zezwolenie wyłącznie w przypadku, gdy zwłoki zwierząt będą preparowane w celu naukowym, dydaktycznym lub edukacyjnym. Po uzyskaniu opinii starosty właściwego ze względu na miejsce pozyskiwania zwierząt, w zezwoleniu ustala się warunki i sposób pozyskiwania zwierząt dla wspomnianych celów. Zezwolenia nie wydaje się, a wydane cofa, jeśli zachodzi uzasadniona potrzeba ochrony zasobów genetycznych lub przemawiają za tym względy sanitarne. Podobnie zgody marszałka województwa właściwego ze względu na miejsce tworzenia takiej kolekcji wymaga pozyskiwanie zwierząt wolno żyjących celem tworzenia kolekcji spreparowanych zwłok tych zwierząt⁷⁸.

Zgodnie z treścią art. 9 PrŁ ochrona zwierzyny obejmuje tworzenie warunków bezpiecznego jej bytowania, a w szczególności: zwalczanie kłusownictwa i wszelkich zjawisk szkodnictwa łowieckiego; zakaz (poza polowaniami i odłowami)⁷⁹ płoszenia, chwytania, przetrzymywania, ranienia i zabijania zwierzyny; zakaz wybierania jaj piskląt, niszczenia legowisk, nor i gniazd ptasich.

Zwalczanie kłusownictwa jest formą ochrony zwierząt wolno żyjących o charakterze bezwzględny⁸⁰. Kłusownictwem jest działanie zmierzające do wejścia w posiadanie zwierzyny w sposób niedozwolony⁸¹. Art. 52 pkt 1 PrŁ penalizuje gromadzenie, posiadanie, wytwarzanie, przechowywanie lub wprowadzanie do obrotu narzędzi i urządzeń przeznaczonych do kłusownictwa. Znamiona przestępstwa zostaną wyczerpane niezależnie od tego, czy narzędzia i urządzenia zostaną użyte czy też nie. Jeżeli sprawca użył już narzędzi przeznaczonych do kłusownictwa, odpowiada na podstawie art. 52 pkt 5 PrŁ zagrożonego surowszą karą. Ten, kto dostarczy takie narzędzia innej osobie, odpowiada za pomocnictwo⁸².

Zakaz dotyczący płoszenia, chwytania, przetrzymywania, ranienia i zabijania przewiduje wyjątki, nie obejmuje bowiem polowań, odłowów, sprawdzianów pracy psów myśliwskich i szkoleń ptaków łowczych czy szczególnych przypadków, na które wyraził zgodę starosta (art. 9 ust. 2 i 3 PrŁ). Ochrona zwierząt łownych obejmuje także działania, które winni podejmować przede wszystkim zarządcy i dzierżawcy obwodów łowieckich. Należy do nich m.in. dokarmianie zwierzyny, tworzenie dla niej osłon, utrzymywanie korytarzy ekologicznych, zawiadamianie o dostrzeżonych objawach chorób (art. 11–14 PrŁ).

⁷⁷ Tak również G. Rejman, *Ochrona prawna zwierząt*, „Studia Iuridica” 2006, vol. 46, s. 265.

⁷⁸ Art. 22 ust. 4–4a i art. 13 u.o.z.

⁷⁹ Okresy polowań na poszczególne gatunki zwierząt łownych zostały określone w rozporządzeniu Ministra Środowiska z dnia 16 marca 2005 r. w sprawie określenia okresów polowań na zwierzęta łowne (Dz.U. 2005, nr 48, poz. 459) oraz w rozporządzeniu Ministra Środowiska z dnia 1 sierpnia 2017 r. zmieniającym rozporządzenie w sprawie określenia okresów polowań na zwierzęta łowne (Dz.U. 2017, poz. 1487).

⁸⁰ Ł. Smaga, *op. cit.*, s. 254.

⁸¹ Kłusownictwo to przede wszystkim wnykarstwo i sidlarstwo. Pierwsze polega na łapaniu zwierzyny za pomocą pętli z drutu, sznura, linki stalowej lub żyłki ze sztucznego włókna. Wnykarstwo jest metodą zabijania głównie dzików, saren i zajęcy, a sidlarstwo – ptaków, m.in. bażantów i kuropatw. Kłusownictwo jest uprawiane także w celu zabijania zwierzyny wodnej. Zob. G. Rejman, *op. cit.*, s. 266 i n.

⁸² M. Raba, *op. cit.*, s. 160.

Ochrona zwierząt łownych jest jedynie częścią materii uregulowanej w przepisach ustawy Prawo łowieckie. Obok niej unormowano kwestie tzw. gospodarki łowieckiej, polegającej na manipulowaniu przez człowieka populacjami zwierząt wolno żyjących, głównie poprzez zastosowanie odstrzałów redukcyjnych wykonywanych w czasie polowania⁸³. Oprócz polowań do podstawowych instytucji reglamentacyjno-ochronnych Prawa łowieckiego należą m.in. obwody i plany łowieckie, ośrodki hodowli zwierząt i Straż Łowiecka. Gospodarka łowiecka prowadzona jest w obwodach łowieckich przez dzierżawców lub zarządców. *Ratio* obowiązku zatrudniania przez dzierżawców i zarządców obwodów łowieckich strażników łowieckich, których zadaniem będzie ochrona zwierzyny i prowadzenie gospodarki łowieckiej, kwestionują J. Skrocka i A. Szczepański. Szczególne wątpliwości autorów budzi określenie pojęcia „zatrudnienie”⁸⁴.

4. Ochrona zwierząt wolno żyjących w środowisku wodnym

Zasady ochrony humanitarnej odnoszą się do wszystkich form użytkowania i wykorzystywania zwierząt wolno żyjących. Ich przestrzeganie ma ogromne znaczenie także podczas przeprowadzania doświadczeń na zwierzętach i wykorzystywania dzikich zwierząt w celach rozrywkowych.

Obok zwierząt objętych ochroną gatunkową i łownych osobne regulacje zapewniają ochronę zwierzętom dzikim żyjącym w środowisku wodnym. W tym zakresie, obok ustawy o ochronie przyrody, należy wskazać ustawę Prawo wodne (własność wód, hodowla ryb w obwodzie rybackim), ustawę Prawo ochrony środowiska oraz ustawę o rybactwie śródlądowym, regulującą w szczególności zasady i warunki ochrony, chowu, hodowli oraz połowu ryb i innych organizmów wodnych w powierzchniowych wodach śródlądowych. Część z tych organizmów należy do kategorii zwierząt wolno żyjących, a część ma taki sam charakter jak zwierzęta gospodarskie.

Charakter prawny gatunków zwierząt żyjących w środowisku wodnym jest skomplikowany. Wynika to ze zmian w stanie prawnym i dość złożonego reżimu prawnego wód. M. Goettel nie widzi możliwości traktowania zwierząt wodnych ani jako rzeczy, ani jako niebędących rzeczami samoistnych przedmiotów materialnych⁸⁵.

Ustawa o rybactwie śródlądowym reguluje m.in. zagadnienia związane z wędkarstwem oraz stanowi podstawy prawne działania Państwowej Straży Rybackiej i społecznej straży rybackiej. Precyzuje też zasady racjonalnej gospodarki rybackiej, w tym m.in. zachowanie zasobów ryb w równowadze biologicznej (art. 6 ust. 2 ustawy o rybactwie śródlądowym). Podobne rozwiązania ochronne zawiera ustawa o rybołówstwie morskim, która odnosi się przede wszystkim do zasad dokonywania połowów organizmów morskich, w tym do

⁸³ Ł. Smaga, *op. cit.*, s. 255–256. Zdaniem autora ochrona użytkowa zwierząt w aktualnym kształcie jest przestarzała i nie spełnia swoich celów. Wskazuje on m.in. na dominację czynnika ekonomicznego w kształtowaniu gospodarki łowieckiej i archaiczne metody jej wykonywania. Postuluje też całkowitą przebudowę systemu ochrony łowieckiej zwierząt.

⁸⁴ J. Skrocka, A. Szczepański, *op. cit.*

⁸⁵ M. Goettel, *op. cit.*, s. 39–40. Zob. także: J. Miłkowska, *Status prawny ryb wód śródlądowych a status prawny zwierząt łownych*, „Ochrona Środowiska. Prawo i Polityka” 2008, nr 1, s. 24.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

ochrony żywych zasobów morza⁸⁶. Ustawa jest ukierunkowana na zapewnienie możliwości prowadzenia ekonomicznie opłacalnego rybołówstwa komercyjnego⁸⁷, co oznacza wprowadzenie pozyskiwanie zasobów morskich, lecz także ich ochronę (np. poprzez kwoty połowowe, wymiary ochronne, okresy ochronne, szereg nakazów i zakazów dotyczących czasu i sposobu prowadzenia połowów, reglamentację wykonywania połowów).

Z uwagi na fakt, że ryby do chwili wyłowienia żyją w swoim naturalnym środowisku, ochrona tych zwierząt jest ograniczona do zwalczania kłusownictwa i w tej postaci odpowiada również ochronie humanitarnej⁸⁸.

PODSUMOWANIE

Ochronie zwierząt wolno żyjących sprzyja ustanawianie obszarowych form ochrony przyrody: parków narodowych⁸⁹, rezerwatów przyrody⁹⁰, parków krajobrazowych⁹¹, obszarów chronionego krajobrazu⁹² czy obszarów Natura 2000⁹³, a we współpracy z sąsiednimi państwami także przygranicznych obszarów cennych pod względem przyrodniczym w celu ich wspólnej ochrony⁹⁴. Ochrona może być efektywnie prowadzona również na mniejszych formach ochrony, takich jak pomniki przyrody⁹⁵, stanowiska dokumentacyjne, użytki ekologiczne i zespoły przyrodniczo-krajobrazowe. W stosunku do tych ostatnich form ustawodawca przewidział możliwość ustanowienia zakazów z art. 45 ust. 1 u.o.p., dotyczących m.in. umyślnego zabijania dziko występujących zwierząt, niszczenia nor, legowisk, tarłisk, złożonej

⁸⁶ M. Goettel, *op. cit.*, s. 245.

⁸⁷ Zgodnie z przepisem art. 2 ust. 1 pkt 21 ustawy o rybołówstwie morskim rybołówstwo morskie obejmuje rybołówstwo komercyjne, rekreacyjne, połów organizmów morskich w celu prowadzenia badań naukowych lub prac rozwojowych albo w celu kształcenia w zakresie rybołówstwa morskiego, a także zarybianie i chów lub hodowlę organizmów morskich.

⁸⁸ Ł. Smaga, *op. cit.*, s. 258.

⁸⁹ Zob. np. D. Danecka, *Wybrane problemy funkcjonowania parków narodowych w Polsce*, „Przegląd Prawa Ochrony Środowiska” 2015, nr 3, s. 127–149; A. Habuda, *Konsekwencje prawne objęcia parku narodowego obszarem Natura 2000*, [w:] *Prawne aspekty gospodarowania zasobami środowiska. Korzystanie z zasobów środowiska*, red. B. Rakoczy, M. Szalewska, K. Karpus, Toruń 2014, s. 155–168; W. Radecki, *Ochrona prawna parków narodowych przed zagrożeniami zewnętrznymi (na kilku przykładach z Ojcowskiego Parku Narodowego)*, „Prace i Materiały Muzeum im. Prof. Władysława Szafera w Prądniku” 2007, nr 17, s. 21–32; K. Gruszecki, *Komentarz do ustawy o ochronie przyrody*, Warszawa 2005, s. 40.

⁹⁰ Art. 13 u.o.p.

⁹¹ D. Lebowa, *Podstawy prawne funkcjonowania parków krajobrazowych w Polsce*, [w:] *Administracja publiczna – człowiek a ochrona środowiska. Zagadnienia społeczno-prawne*, red. M. Górski, J. Bucińska, M. Niedziółka, R. Stec, D. Strus, Warszawa 2011, s. 185–186; J. Stelmasiak, D. Lebowa, *Obszar specjalny w prawie ochrony przyrody – zagadnienia ogólne*, [w:] *Prawo ochrony przyrody. Stan obecny, problemy, perspektywy*, red. D. Kopeć, N. Ratajczyk, Łódź 2008, s. 109–114.

⁹² Art. 23 u.o.p.

⁹³ Obszary utworzone na podstawie dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/147/WE z dnia 30 listopada 2009 r. w sprawie ochrony dzikiego ptactwa (dyrektywa ta zastąpiła dyrektywę Rady 79/409/EWG z dnia 2 kwietnia 1979 r. w sprawie ochrony dzikich ptaków, Dz.Urz. WE L 103/1, 2.04.1979) oraz dyrektywy Rady 92/43/EWG z dnia 21 maja 1992 r. w sprawie ochrony siedlisk naturalnych oraz dzikiej fauny i flory (Dz.Urz. WE L 206/7, 22.07.1992). Zob. np. A. Habuda, *Wyznaczenie obszarów Natura 2000*, [w:] idem, *Obszary Natura 2000 w prawie polskim*, Warszawa 2013, s. 39 i n.

⁹⁴ K. Gruszecki, *Ustawa o ochronie przyrody. Komentarz*, Warszawa 2010, s. 33.

⁹⁵ K. Sobieraj, *Administrowanie formami ochrony przyrody*, „Roczniki Nauk Prawnych KUL” 2013, vol. 23(4), s. 150; E. Symonides, *Ochrona przyrody*, Warszawa 2008, s. 530.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

ikry. Cele ochrony zwierząt można osiągać także, tworząc ogrody zoologiczne oraz ośrodki rehabilitacji zwierząt.

Aby zapewnić zwierzętom ochronę gatunkową i obszarową, należy uwzględniać problematykę ochrony przyrody w dokumentach z zakresu planowania przestrzennego⁹⁶. Wydaje się, że na poziomie lokalnym (gminnym) można najlepiej i względnie obiektywnie przeprowadzić ocenę uwarunkowań związanych z oddziaływaniem planowanego zagospodarowania na środowisko przyrodnicze⁹⁷.

Ochronę wszystkich zwierząt wolno żyjących można ograniczyć. Zgodnie z treścią art. 33a ust. 1 u.o.z. w przypadku, gdy zwierzęta stanowią nadzwyczajne zagrożenie dla życia, zdrowia lub gospodarki człowieka, w tym gospodarki łowieckiej, dopuszcza się podjęcie działań mających na celu ograniczenie populacji tych zwierząt. Chodzi więc o naruszenie równowagi poprzez znaczący przyrost populacji określonego gatunku, co powoduje zagrożenie konkretnych wartości. Należy pamiętać, że o ile dawniej dzikie zwierzęta w większym stopniu zagrażały człowiekowi i zwierzętom gospodarskim, o tyle dziś to zagrożenie jest znikome⁹⁸. Stopniowo zmienia się nastawienie ludzi do drapieżników, ponieważ znacznie wzrosła świadomość potrzeby przywrócenia ich środowisku. Regulacja liczebności roślinożerców przez drapieżniki pomaga chronić rośliny liściaste i spowalnia zmiany klimatyczne⁹⁹.

Do niedawna kwestia charakteru prawnego zwierzęcia nie wywoływała rozbieżności w doktrynie i orzecznictwie. Traktowano je jako rzeczy ruchome, przedmiot własności i praw rzeczowych. Koncepcja ta miała zastosowanie także w odniesieniu do zwierząt dzikich – jeżeli nimi zawładnięto (objęto w posiadanie samoistne), z przedmiotów niczych stawały się rzeczami. Badania naukowe dowiodły, że zwierzęta odczuwają ból, cierpienie i strach, wartościują, potrafią wyrażać emocje – stanowią dobro prawne o wyjątkowym charakterze. Dereifikacja zwierząt w prawie pozytywnym wygenerowała szereg problemów, m.in. czym jest zwierzę z prawnego punktu widzenia. Mimo podejmowanych inicjatyw legislacyjnych i wielości potencjalnych metod i środków ochrony zwierząt wolno żyjących, dotychczasowa koncepcja ochrony polegająca na zapobieganiu powstawania szkód w środowisku, podejmowana w interesie człowieka często środowisko lekceważącego, wydaje się niewystarczająca do ochrony interesów zwierząt wolno żyjących.

BIBLIOGRAFIA

LITERATURA

Bednarek M., *Mienie. Komentarz do art. 44–55 Kodeksu cywilnego*, Warszawa 1997.

Białocerkiewicz J., *Status prawny zwierząt. Prawa zwierząt czy prawna ochrona zwierząt*, Toruń 2005.

⁹⁶ Zob. np. M. Pchałek, *Ochrona gatunkowa w procesie inwestycyjnym*, [w:] *Wybrane problemy prawa ochrony środowiska*, red. B. Rakoczy, M. Pchałek, Warszawa 2010, s. 131; A. Ciszewska, *Zachowanie terenów cennych przyrodniczo w kształtowaniu struktury krajobrazu na poziomie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego*, „Problemy Ekologii Krajobrazu” 2008, vol. 21, s. 239 i literatura tam wskazana; A. Bołtromiuk, M. Kłodziński, *Polityka rozwoju obszarów cennych przyrodniczo*, [w:] *Rozwój obszarów wiejskich w Polsce. Diagnozy, strategie, koncepcje polityki*, red. I. Nurzyńska, M. Drygas, Warszawa 2011, s. 195–218; K. Dubel, *Przyrodnicze uwarunkowania w planowaniu przestrzennym*, Białystok 1998, s. 25–32.

⁹⁷ S. Mroczkowski, A. Frieske, *op. cit.*, s. 63–78.

⁹⁸ W odniesieniu do zwierząt wolno żyjących ustawodawca przyjął zróżnicowane koncepcje odpowiedzialności odszkodowawczej. Wynika to z objęcia zakresem odpowiedzialności dwóch grup zwierząt: łownych i objętych ochroną gatunkową. Zob. M. Goettel, *op. cit.*, s. 357–384 i literatura tam wskazana.

⁹⁹ S. Mroczkowski, A. Frieske, *op. cit.*, s. 6.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

- Bisgould L., *Animals and the Law*, London 2011.
- Bołtromiuk A., Kłodziński M., *Polityka rozwoju obszarów cennych przyrodniczo*, [w:] *Rozwój obszarów wiejskich w Polsce. Diagnozy, strategie, koncepcje polityki*, red. I. Nurzyńska, M. Drygas, Warszawa 2011.
- Bronowska K., *Ochrona środowiska w prawodawstwie polskim – rys historyczny*, „Ochrona Środowiska. Przegląd” 2002, nr 1.
- Ciechanowicz J., *Aktualne problemy prawa ochrony środowiska w Polsce*, „Prawo i Środowisko” 1997, nr 5.
- Ciszewska A., *Zachowanie terenów cennych przyrodniczo w kształtowaniu struktury krajobrazu na poziomie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego*, „Problemy Ekologii Krajobrazu” 2008, vol. 21.
- Danecka D., *Wybrane problemy funkcjonowania parków narodowych w Polsce*, „Przegląd Prawa Ochrony Środowiska” 2015, nr 3, DOI: <https://doi.org/10.12775/PPOS.2015.033>.
- Dubel K., *Przyrodnicze uwarunkowania w planowaniu przestrzennym*, Białystok 1998.
- Eadie E.N., *Understanding Animal Welfare*, Berlin–Heidelberg 2012.
- Gabriel-Węglowski M., *Przestępstwa przeciwko humanitarnej ochronie zwierząt*, LEX/el. 2009.
- Godlewski S., *Vademecum myśliwego*, Warszawa 1955.
- Goettel M., *Sytuacja zwierzęcia w prawie cywilnym*, Warszawa 2013.
- Grabowska G., *Europejskie prawo środowiska*, Warszawa 2001.
- Gruszecki K., *Komentarz do ustawy o ochronie przyrody*, Warszawa 2005.
- Gruszecki K., *Ustawa o ochronie przyrody. Komentarz*, Warszawa 2010.
- Grzybowski S., [w:] *System Prawa Cywilnego*, t. 1: *Część ogólna*, red. S. Grzybowski, Wrocław 1985.
- Habuda A., *Konsekwencje prawne objęcia parku narodowego obszarem Natura 2000*, [w:] *Prawne aspekty gospodarowania zasobami środowiska. Korzystanie z zasobów środowiska*, red. B. Rakoczy, M. Szalewska, K. Karpus, Toruń 2014.
- Habuda A., *Wyznaczanie obszarów Natura 2000*, [w:] idem, *Obszary Natura 2000 w prawie polskim*, Warszawa 2013.
- Habuda A., Radecki W., *Przepisy karne w ustawach o ochronie zwierząt oraz o doświadczeniach na zwierzętach*, „Prokuratura i Prawo” 2008, nr 5.
- Helios J., Jedlecka W., *Administracyjnoprawne aspekty ochrony zwierząt*, [w:] *Aspekty prawne, filozoficzne i religijne ochrony roślin i zwierząt – wybrane zagadnienia*, red. J. Helios, W. Jedlecka, A. Ławniczak, Wrocław 2016.
- Helios J., Jedlecka W., *Zwierzęta w głównych religiach świata*, [w:] *Aspekty prawne, filozoficzne i religijne ochrony roślin i zwierząt – wybrane zagadnienia*, red. J. Helios, W. Jedlecka, A. Ławniczak, Wrocław 2016.
- Janik C., *Status zwierzęcia w głównych systemach religijnych*, [w:] *Status zwierzęcia. Zagadnienia filozoficzne i prawne*, red. T. Gardocka, A. Gruszczyńska, Toruń 2012.
- Lebowa D., *Podstawy prawne funkcjonowania parków krajobrazowych w Polsce*, [w:] *Administracja publiczna – człowiek a ochrona środowiska. Zagadnienia społeczno-prawne*, red. M. Górski, J. Bucieńska, M. Niedziółka, R. Stec, D. Strus, Warszawa 2011.
- Listos P., Dylewska M., Gryzińska M., *Rys historyczny prawnych aspektów ochrony weterynaryjnej zwierząt w Polsce*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2017, nr 108, DOI: <https://doi.org/10.19195/0137-1134.108.9>.
- Matecki T., *Ochrona zwierząt w Polsce*, Warszawa 1949.
- Mazur E., *Środowisko przyrodnicze. Zagrożenia, ochrona i kształtowanie*, Szczecin 2004.
- Mikosz R., *Prawa do przedmiotów materialnych niebędących rzeczami*, [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 4: *Prawo rzeczowe*, red. E. Gniewek, Warszawa 2007.
- Miłkowska J., *Status prawny ryb wód śródlądowych a status prawny zwierząt łownych*, „Ochrona Środowiska. Prawo i Polityka” 2008, nr 1.
- Mroczkowski S., Frieske A., *Prawna ochrona zwierząt wolno żyjących*, Warszawa 2017.
- Pchałek M., *Ochrona gatunkowa w procesie inwestycyjnym*, [w:] *Wybrane problemy prawa ochrony środowiska*, red. B. Rakoczy, M. Pchałek, Warszawa 2010.
- Piątowski J.S., [w:] *System prawa cywilnego*, t. 2: *Prawo własności i inne prawa rzeczowe*, red. J. Ignatowicz, Wrocław 1977.
- Przyborowska-Klimczak A., *Ochrona przyrody. Studium prawnomiędzynarodowe*, Lublin 2004.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

- Raba M., *Karnoprawna ochrona zwierząt łownych*, „Prokuratura i Prawo” 2010, nr 9.
- Radecki W., *Ochrona prawna parków narodowych przed zagrożeniami zewnętrznymi (na kilku przykładach z Ojcowskiego Parku Narodowego)*, „Prace i Materiały Muzeum im. Prof. Władysława Szafera w Prądniku” 2007, nr 17.
- Radecki W., *Prawo łowieckie. Komentarz*, Warszawa 2005.
- Radecki W., *Ustawy o ochronie zwierząt. Komentarz*, Warszawa 2015.
- Radecki W., *Zarys historii prawnej ochrony przyrody w Polsce*, [w:] *Prawne formy ochrony przyrody*, red. J. Sommer, Warszawa 1990.
- Rejman G., *Ochrona prawna zwierząt*, „Studia Iuridica” 2006, vol. 46.
- Rudnicki S., [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1, Warszawa 1972.
- Sakowicz E., *Znaczenie zwierząt w religiach świata*, „Forum Teologiczne” 2005, vol. 6.
- Samsonowicz A., *Łowiectwo w Polsce Piastów i Jagiellonów*, Wrocław 1991.
- Skowrońska-Bocian E., *Komentarz do Kodeksu cywilnego*, Warszawa 2000.
- Skrocka J., Szczepański A., *Prawo łowieckie. Komentarz*, Warszawa 1998.
- Smaga Ł., *Ochrona humanitarna zwierząt*, Białystok 2010.
- Sobczak J., *Ochrona zwierząt w prawie karnym*, [w:] *Status zwierzęcia. Zagadnienia filozoficzne i prawne*, red. T. Gardocka, A. Gruszczyńska, Toruń 2012.
- Sobieraj K., *Administrowanie formami ochrony przyrody*, „Roczniki Nauk Prawnych KUL” 2013, vol. 23(4).
- Stec R., *Tworzenie obwodów łowieckich. Podstawy prawne*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 2000, nr 10.
- Stec S., *Prawo wykonywania polowania*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 1997, nr 10.
- Stefaniuk M., *Environmental Awareness in Polish Society with Respect to Natural Resources and Their Protection (Overview of Survey Research)*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2021, vol. 30(2), DOI: <http://dx.doi.org/10.17951/sil.2021.30.2.357-379>.
- Stelmasiak J., Lebowa D., *Obszar specjalny w prawie ochrony przyrody – zagadnienia ogólne*, [w:] *Prawo ochrony przyrody. Stan obecny, problemy, perspektywy*, red. D. Kopeć, N. Ratajczyk, Łódź 2008.
- Symonides E., *Ochrona przyrody*, Warszawa 2008.
- Szachułowicz J., *Problematyka prawna dzierżawy obwodów łowieckich*, „Przegląd Sądowy” 2002, nr 4.
- Woleński J., *Podmiotowość zwierząt w aspekcie filozoficznym*, [w:] *Status zwierzęcia. Zagadnienia filozoficzne i prawne*, red. T. Gardocka, A. Gruszczyńska, Toruń 2012.
- Wybór dokumentów do nauki prawa międzynarodowego*, oprac. K. Kocot, K. Wolfke, Wrocław–Warszawa 1978.
- Zarosa U., *Status moralny zwierząt*, Warszawa 2016.

AKTY PRAWNE

- Deklaracja Narodów Zjednoczonych w sprawie środowiska człowieka, Sztokholm, 16 czerwca 1972 r.
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/147/WE z dnia 30 listopada 2009 r. w sprawie ochrony dzikiego ptactwa, która określa kryteria wyznaczania ostoi dla gatunków ptaków zagrożonych wyginięciem (tzw. dyrektywa ptasia) (Dz.Urz. UE L 20/7, 26.01.2010).
- Dyrektywa Rady 79/409/EWG z dnia 2 kwietnia 1979 r. w sprawie ochrony dzikich ptaków (Dz.Urz. WE L 103/1, 2.04.1979).
- Dyrektywa Rady 92/43/EWG z dnia 21 maja 1992 r. w sprawie ochrony siedlisk naturalnych oraz dzikiej fauny i flory (Dz.Urz. WE L 206/7, 22.07.1992).
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483).
- Konwencja o ochronie lasów i ptaków łownych z 1781 r.
- Konwencja o międzynarodowym handlu dzikimi zwierzętami i roślinami gatunków zagrożonych wyginięciem, sporządzona w Waszyngtonie 3 marca 1973 r. (uzupełniona przez trzy załączniki) (Dz.U. 1991, nr 27, poz. 112).
- Konwencja o ochronie gatunków wędrownych dzikich zwierząt, sporządzona w Bonn 23 czerwca 1979 r. (Dz.U. 2003, nr 2, poz. 17).
- Rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 22 marca 1928 r. o ochronie zwierząt (Dz.U. 1932, nr 42, poz. 417 ze zm.).

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 11 marca 2005 r. w sprawie ustalenia listy gatunków zwierząt łownych (Dz.U. 2005, nr 45, poz. 433).
- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 16 marca 2005 r. w sprawie określenia okresów polowań na zwierzęta łowne (Dz.U. 2005, nr 48, poz. 459).
- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 18 kwietnia 2005 r. w sprawie warunków i trybu wydawania zezwoleń na łowienie zwierzyny przy użyciu ptaków łowczych (Dz.U. 2005, nr 69, poz. 621).
- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 27 grudnia 2005 r. w sprawie uprawnień do wykonywania polowania (Dz.U. 2004, nr 264, poz. 2209).
- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 16 grudnia 2016 r. w sprawie ochrony gatunkowej zwierząt (Dz.U. 2016, poz. 2183).
- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 1 sierpnia 2017 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie określenia okresów polowań na zwierzęta łowne (Dz.U. 2017, poz. 1487).
- Ustawa z dnia 18 kwietnia 1985 r. o rybactwie śródlądowym (Dz.U. 2015, poz. 652).
- Ustawa z dnia 13 października 1995 r. – Prawo łowieckie (Dz.U. 2015, poz. 2168).
- Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ochronie zwierząt (Dz.U. 2020, poz. 638 ze zm.).
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz.U. 2019, poz. 1396).
- Ustawa z dnia 22 czerwca 2001 r. o organizmach genetycznie zmodyfikowanych (Dz.U. 2007, nr 36, poz. 233 ze zm.).
- Ustawa z dnia 18 grudnia 2003 r. o zakładach leczniczych dla zwierząt (Dz.U. 2015, poz. 1047).
- Ustawa z dnia 29 stycznia 2004 r. o Inspekcji Weterynaryjnej (Dz.U. 2015, poz. 1482).
- Ustawa z dnia 11 marca 2004 r. o ochronie zdrowia zwierząt oraz o zwalczaniu chorób zakaźnych zwierząt (Dz.U. 2014, poz. 29).
- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. 2020, poz. 55 ze zm.).
- Ustawa z dnia 13 kwietnia 2007 r. o zapobieganiu szkodom w środowisku i ich naprawie (Dz.U. 2007, nr 75, poz. 493 ze zm.).
- Ustawa z dnia 29 czerwca 2007 r. o organizacji hodowli i rozrodzie zwierząt gospodarskich (Dz.U. 2007, nr 133, poz. 921).
- Ustawa z dnia 19 grudnia 2014 r. o rybołówstwie morskim (Dz.U. 2015, poz. 222).
- Ustawa z dnia 20 lipca 2017 r. – Prawo wodne (Dz.U. 2018, poz. 2268).
- Wspólna Deklaracja o ochronie ptaków pożytecznych dla rolnictwa podpisana 19 marca 1875 r. przez Austro-Węgry i Włochy.